

2 Karaktärisering av kyrkoanläggningen

2.1 Kyrkomiljön

Kyrkan är belägen i ett småbrutet odlingslandskap inte långt från Ekoln. I backen norr om kyrkan står klockstapeln. Närmast norr om kyrkogården ligger en enkel redskapsbod. I övrigt finns ingen bebyggelse i kyrkans direkta närhet.

2.2 Kyrkan

Västeråkers kyrka är en av Upplands märkligaste och bäst bevarade kyrkor från medeltiden. Den kan karakteriseras som en folkungatida stormannakyrka. I koret finns en grav med en unik gravhäll i koppar över fru Ramborg Israelsdotter. Över graven finns en inskription på latin där det står att kyrkan byggdes och bekostades år 1331 av Ramborg som var ägare till den närbelägna gården Vik.

Kyrkan är byggd i gråsten och tegel. Yttre murskalet är av gråsten medan det inre är av tegel. Den uppfördes med långhus, smalare kor och sakristia. Förmodligen är även vapenhuset i söder ursprungligt från 1300-talet. Redan från början välvdes kyrkan med tegelvalv. Den gotiska arkitekturen förstärks med utvändiga strävpelare i hörnen och mitt på långhusets fasader. I södra korväggen finns ett igenmurat gotiskt masverksfönster. Övriga fönster är stora och rundbågiga och fick sin form år 1829. Fasaderna är spritputsade och vitkalkade. Fönstersmygarna är slätputsade. En egenhet med kyrkan är att korets fasader är något högre än långhusets. Långhus och kor täcks av ett gemensamt, brant sluttande sadeltak täckt med tjärade spån. Även sakristians och vapenhusets tak täcks av spån. Stuprör och hängrännor är monterade för vattenavrinningen. Fönstren är försedda med blyspröjsade fönsterbågar av brunmålat trä. Fönsterbänkar och strävpelare är avtäckta med falsad plåt.

Vapenhuset har en flersprångig, spetsbågig portal med en ålderdomlig tjärad brädport försedd med smidda bandgångjärn. Över porten sitter ett fönster i gavelröset som befinner sig ovanför tegelvalvet. Det antas tyda på att vapenhuset tidigare haft ett högre trätunnvalv och att rummet fått in dagsljus genom gavelfönstret. Vapenhuset har idag ett senmedeltida valv med människoansikten, ett s.k. gubbvalv. Golvet är belagt med tegel. I vapenhuset finns två medeltida gravstenar uppställda mot sidoväggarna. Vidare finns skafet till en medeltida dopfunt. Porten till långhuset har en profilerad, flersprångig omfattning av putsat tegel.

Kyrkans inre har knappt förändrats sedan 1916 års restaurering, vilken leddes av arkitekten och antikvarien Sigurd Curman. Långhusinteriören präglas av de gotiska ribbvalven och det rikligt förekommande måleriet på väggar och valv. Valven har smäckra, profilerade ribbor. Långhusvalven är försedda med snidade valvbrickor i trä föreställande ett kvinnoansikte och ett mansansikte, förmodligen jungfru Maria och Kristus. I koret är valvplattan ornerad med en rosett. De två långhusvalvens ribbor bärs av väggpilastrar med mångkantad avfasning och huggna kalkstenskapital. Korvalvets ribbor fortsätter ner till golvet. Väggarna är delvis tunt slammade så att tegelmurverket kan skönjas. Koret är smalare än långhuset och rakt avslutat. I norra korväggen finns nischen med fru Ramborgs grav. På södra korväggen hänger ett stort epitafium för friherre Claes Bielke, död 1626. Det är gjort av svart och vit marmor. Altaret är murat och vitputsat. Altartavlan tillkom 1870 då två målade dörrar från ett medeltida altarskåp i Tensta köptes in och gjordes om till altarprydnad. Ett 1400-talskrucifix köptes in och placerades i korfönstret över altartavlan. Altarringen har murade sidobarriärer och en rak främre barriär i trä med ramverk och fyllningar målade i en enhetlig grå färg.

Predikstolen av ek är rikt skulpterad i renässansstil. Den är tillverkad 1659 av Hans Hebel. Dopfunten, också i renässansstil, är tillverkad av sten och skänkt till kyrkan av Katarina Bielke år 1661. De tre ljuskronorna av malm är från 1600-talet.

I väster står orgeln på ett lågt podium. Orgelläktaren revs vid 1916 års restaurering. Orgelfasaden är utförd i nyklassicism år 1833. Orgelverket byggdes om 1876. På orgelns norra sida står en mindre orgel, tillverkad 1976 av Grönlunds. Bänkinredningen i två slutna kvarter torde härröra från 1600-talet, vilket utformningen med renässansornament på gavlar och dörrar tyder på.

I kyrkans mittgång och i koret finns flera gravstenar som idag döljs av mattor.

Sakristians dörr omges av en rikt profilerad tegelomfattning. Dörren är en medeltida järndörr. Sakristians väggar är tunt slammade och det underliggande teglets struktur syns. Valvet har smäckra, profilerade ribbor och en valvplatta i form av en rosett.

2.3 Kyrkogården

Enligt en teckning av Peringskiöld från år 1707 hade kyrkogården en hög bogårdsmur med snedtak samt två stigluckor, en i väster och en i söder. Idag omges kyrkogården av en gråstensmur och en trädkrans av lövträd. Stigluckorna är rivna sedan länge. Ingången i väster har en ganska monumental prägel med sina två breda, putsade grindstolpar, flankerade av två stora runstenar som tidigare var inmurade i vapenhusets grund. Kyrkogårdsgångarna är grustäckta. Gravkvarteren är gräsbevuxna. Kyrkogården har ett stort inslag av gravar från 1800-talets och 1900-talets första del. Särskilt framträdande är den von Essenska graven öster om kyrkan. Det är en grusgrav med stenram och gjutjärnstaket samt ett flertal påkostade gravvårdar i sten och gjutjärn från 1800-talet. Söder om vapenhuset finns en gravsten i form av en obelisk, rest 1799 över kyrkoherden Paulus Johannis som dog år 1600.

2.4 Klockstapeln

Klockstapeln är belägen på en höjd en liten bit norr om kyrkogården. Den är byggd år 1766 och försedd med två klockor. Storklockan är omgjuten flera gånger, senast 1858. Enligt sägnen ska den vara skänkt av fru Ramborg till Vik. Klockstapeln har en sexkantig planform. Nedre våningen har inåtlutande väggar klädda med tjärad locklistpanel. Även klockvåningen är klädd med tjärad panel. Stapeln kröns av en spånklädd huv med karnisformad profil. På huvan står en liten lanternin med spåntak krönt av ett järnkors. Inne i klockstapeln står delar av kyrkans äldre inredning, bl.a. en altarring med svarvade balustrar, troligen från 1800-talet, och den gamla altarprydnaden i form av ett enkelkt träkors.

2.5 Kulturhistorisk karaktäristik och bedömning

Västeråkers kyrka är en av de märkligaste medeltidskyrkorna i stiftet. Det är en av få kyrkor där vi närmare känner till både byggnadsår och byggherre. Kyrkan är uppförd omkring år 1331 av fru Ramborg till Vik som dessutom är begravd i kyrkan. Hennes grav finns i en nisch i koret och täcks av en unik gravhäll av koppar från 1327. Över graven finns en inskription som bl.a. berättar att Ramborg låtit bekosta byggandet av kyrkan år 1331.

Kyrkans arkitektur är ovanligt påkostad och bevarad i sin helhet sedan 1300-talet. Den karakteriseras av sina gotiska former med strävpelare och ursprungliga valv med smäckra, profilerade ribbor samt av sin rika medeltida målningsskrud. Målningarna är dock bättrade i samband med framtagandet år 1870. Ett gotiskt masverksfönster finns bevarat i södra

kormuren. Den fasta inredningen präglas av bänkarna och predikstolen från 1600-talet, i renässansstil.

Att särskilt tänka på vid användning och förvaltning av kyrkoanläggningen och byggnaderna

- * Kyrkan är den enda i Uppland där vi känner till både byggnadsår och byggherre vilket ger den ett stort kulturhistoriskt värde.
- * Västeråkers kyrka har en ovanligt påkostad arkitektonisk utformning, som få sockenkyrkor når upp till, vilket ger kyrkan ett ovanligt stort kultur- och arkitekturhistoriskt värde. Detta gäller såväl exteriör som interiör.
- * Kyrkan har bevarat sin ursprungliga form sedan den byggdes under 1300-talet vilket är sällsynt och ger den ett mycket stort kulturhistoriskt värde.
- * Målningarna i kyrkan är intressanta exempel på tidigt framtagna kalkmålningar och exempel på hur målningarna behandlades på 1870-talet vilket gör dem värdefulla ur konsthistorisk synvinkel.
- * Målningarna har en stor betydelse för upplevelsen av interiören vilket ger dem ett stort miljövärde.
- * Den fasta inredningen i kyrkan i form av bänkar och predikstol är välbevarad sedan 1600-talet och har därför ett stort kulturhistoriskt värde samt en stor miljöskapande betydelse för interiören.
- * Flera inventarier av stort kulturhistoriskt värde finns i kyrkan: dopfunt och epitafium från 1600-talet samt medeltida altartavla och krucifix.
- * Kyrkogården har ett stort inslag av gravar från 1800-talet vilka har ett kulturhistoriskt värde och är av stor betydelse för upplevelsen av miljön.
- * Ingången till kyrkogården har en ståtlig karaktär med sina putsade grindstolpar som flankeras av stora runstenar.

2.6 Källor, litteratur och övriga uppgifter

- Bonnier, Ann Catherine *Kyrkorna berättar, Upplands kyrkor 1250-1350*, Uppsala 1987.
Norberg, Rune: *Västeråkers kyrka, Upplands kyrkor 77*, Uppsala 1956.
Smedberg, Gunnar: *Västeråkers kyrka, Upplands kyrkor 77A*, Uppsala 1980. (Uk)
Uppland, landskapets kyrkor, projektet sockenkyrkorna, Stockholm 2004
Upplandsmuseet, arkivhandlingar och fotografier. (UM)